

Красуцький В.В.

доктор філософії у галузі права

Чуєнко В.І.

*к.ю.н., доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін та міжнародного права*

*Навчально-науковий інститут права імені Князя Володимира Великого
Міжрегіональна академія управління персоналом*

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНЦЯМИ ПРАВА НА ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ В КРАЇНАХ ЄС: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема вимушеного переміщення людей залишається в історії та сучасності в ХХІ столітті найгострішою. Події останніх років у країнах насамперед Близького Сходу, Африки, а зараз й України, демонструють вразливість не тільки прав людини, а й самої людини. Однією з найбільш уразливих груп населення у світі є біженці, які часто піддаються порушенням прав людини. Вся структура міжнародного захисту біженців ґрунтується на концепціях прав людини, а «права людини у сучасному світі стали одним з найбільш пріоритетних об'єктів міжнародно-правового регулювання, що трансформувались з морально-політичного явища у найважливішу частину всього міжнародно-правового процесу» [1].

Сучасна доктрина прав людини не передбачає пріоритетності будь-якого з прав, однак з точки зору теоретичного дослідження варто відзначити, що право на свободу переміщення як природне і невідчужуване право людини виступає у якості індикатора свободи особи. Проблема переміщення в історії людської цивілізації існувала завжди. Вона відома «на всіх етапах розвитку держави та міждержавних відносин» (О.І. Котляр).

В Україні порівняно мало комплексних наукових досліджень юридичних механізмів

забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб у контексті захисту національної безпеки та поглиблення європейської інтеграції України. У вітчизняній правовій доктрині приділено увагу дослідженню природи Керівних принципів, вироблених ООН, щодо осіб, недобровільно переміщених в інші країни, аналізу досвіду розв'язання проблем внутрішніх переміщених осіб в Азербайджані, Грузії та Молдові, а також окремим аспектам конституційно-правового та адміністративно-правового статусу вимушено переміщених осіб з України. Водночас висвітленню проблем формування механізмів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб не приділено достатньо уваги.

Метою дослідження наукової є порівняльний аналіз досвіду практичних аспектів реалізації українцями права на тимчасовий захист в країнах ЄС на прикладі розроблених деякими країнами ЄС конкретних правових механізмів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб на основі європейського та світового досвіду.

Предметом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі забезпечення практичних аспектів реалізації українцями права на тимчасовий захист ЄС в Європі та у Світі.

Об'єктом дослідження є внутрішні міграційні процеси у країнах Європи та в Україні

в порівняльному контексті досвіду європейських країн на основі конкретних нормативно-правових актів реалізації українцями права на тимчасовий захист в Польщі, Чехії та Німеччині

У даній статті приділено увагу міжнародним стандартам ЄС на прикладі програм конкретних європейських країн у сфері забезпечення прав вимушено переміщених осіб у світлі цивілізованого забезпечення прав людини.

Виклад основного матеріалу. Організація українцям права на тимчасовий захист в країнах ЄС з безпеки та співробітництва в Європі, створена на основі Глави УІІ Статуту ООН [2], до складу якої входять 57 держав-учасниць. На Стамбульському Саміті 1999 р. держави-учасниці ОБСЄ утворили Платформу Безпеки з метою співпраці, зміцнення взаємного характеру відносин між організаціями та установами, що займаються просуванням всеосяжної безпеки в зоні ОБСЄ (І.1). Цим документом передбачена і співпраця ОБСЄ з різними органами та агентствами ООН (ІІ.2) [3].

У 1998 р. ОБСЄ та УВКБ підписали Меморандум про зміцнення співпраці, визнаючи зв'язок між конфліктом та переміщенням. З того часу обидві організації співпрацювали з широкого кола концептуальних і оперативних справ. Співпраця передбачає забезпечення обміну оперативною інформацією, а також вироблення скоординованих підходів, що дозволяють уникнути дублювання роботи і забезпечити ефективне використання всіх наявних в розпорядженні обох організацій ресурсів.

Внаслідок конфліктів та постконфліктних ситуацій за всіма параметрами системи безпеки ОБСЄ важливе значення мають дії, які вживаються від імені біженців та ВПО. Вирішення проблем переміщення, а також запобігання ситуації подальшого переміщення пов'язані, в першу чергу, з врегулюванням конфлікту і досягненням миру. У той же час не вирішені проблеми вимушеного переміщення можуть призвести до ситуації нестабільності

і тим самим загрожувати мирним процесам. Переміщення часто спричиняє після себе нові витки напруги у країнах або регіонах. А добровільне повернення не можливе без наявності безпеки, в умовах невідновленої власності та при відсутності інших умов. Таким чином, врегулювання конфлікту і вирішення проблем переміщення пов'язані з колом повноважень обох організацій і передбачають необхідність тісної співпраці.

ОБСЄ характеризується всебічним підходом до безпеки: 1) наявність повноважень, якими охоплені всі стадії конфліктного циклу; 2) широка присутність на місцях.

Міжнародна присутність може стримувати наростання конфлікту, а також запобігти порушенню прав людини та їх наслідків. Так, з 21 березня 2014 р. й посьогодні внаслідок агресії Російської Федерації у зв'язку зі зверненням Уряду України в ОБСЄ і консенсусним рішенням усіх 57 країн-учасниць ОБСЄ розпочала та продовжує свою роботу Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ (СММ) в Україні [4]. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні щодня збирає інформацію і звітує про ситуацію з безпекою в щоденних звітах, інформація про конкретні інциденти на місцях викладена в Оперативних звітах [4].

Польові операції ОБСЄ проводяться на підставі спеціальних індивідуальних мандатів, які мають низку спільних рис. Ці операції розгортаються в приймаючих країнах протягом тривалого, але обмеженого періоду часу. Всі вони реалізуються на підставі мандата, прийнятого консенсусним рішенням, і Меморандуму про порозуміння між приймаючою країною та ОБСЄ і, таким чином, аргіогі вітаються урядами приймаючих країн. Представники ОБСЄ (польові співробітники) бувають єдині фізично присутні у конфліктній ситуації з дійсним або потенційним переміщенням.

У Рішенні Ради Міністрів ОБСЄ №3/11 «Про елементи конфліктного циклу, пов'язані з укріпленням здатності ОБСЄ щодо раннього попередження, раннього реагування, налагодження діалогу щодо підтримки у посеред-

ництві, а також постконфліктній реабілітації», прийняте у Вільнюсі 2011 року, зазначається: «права [4, С. 245] осіб, що піддаються ризику вимушеного переміщення або вже постраждали від нього, повинні отримувати ефективний захист на всіх стадіях конфліктного циклу» [5]. З метою зміцнення здатностей ОБСЄ у цьому відношенні, Центр із запобігання конфліктам розробив спільно з Верховним Комісаром ООН у справах біженців «Пам'ятку щодо заходів захисту» [6].

Крім того, що це практичний довідковий інструмент для польових співробітників ОБСЄ, ПМЗ допоможе також голові ОБСЄ, державам-учасницям і органам ОБСЄ у подальшому дослідженні зв'язку між конфліктним циклом і переміщенням, щоб сприяти узгодженості та зміцнити кризове управління. Цей документ сприяє реалізації Рішення Ради Міністрів №3/11. Конфліктний цикл поділений на три стадії, кожна з яких містить набір задач: 1. Раннє попередження та запобігання конфліктів. 2. Вимушене переміщення у зв'язку з порушенням прав людини, погрозами переслідування та/або загальним насиллям. 3. Загострення ситуації та масове переміщення населення.

З 24 лютого 2023 року, за ідеями деяких дослідників [3-4], розпочалась в Україні одразу 3-я стадія вирішення конфлікту, що зародився з 2014 року, та який спричинив масове переселення українського населення в ЄС та інші країни. Серед усіх країн світу найбільш активними у прийнятті біженців стали Польща, Чехія та Німеччина. Яким же чином, разом з ЄС, вони виявили свою допомогу?

Після військового вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року ЄС відреагував негайно і продемонстрував дієву солідарність, підтримуючи людей, які потребують допомоги. Це включало безпосередню гуманітарну допомогу, екстрену допомогу в сфері цивільного захисту, підтримку на кордоні, а також надання захисту тим, хто рятується від війни. Вперше у своїй історії Європейський

Союз ввів у дію Директиву про тимчасовий захист, яка запроваджує нормативно-правові положення для допомоги у врегулюванні масового прибуття людей. Водночас Європейська комісія негайно розпочала координацію з країнами ЄС для збору інформації про ситуацію на місцях та запобігання торгівлі людьми. Генеральний директорат з питань міграції і внутрішніх справ (DG HOME) координує Платформу солідарності, яка об'єднує країни ЄС, міжнародних партнерів та агенції ЄС для забезпечення імплементації Директиви про тимчасовий захист. План ЄС із забезпечення готовності до міграції та кризових ситуацій залучено до збору важливої інформації, як від прибуття біженців до влаштування, щоб належним чином стимулювати заходи з врегулювання міграційних процесів. Виходячи з минулого досвіду регулювання міграції, невдовзі стало зрозуміло, що країни ЄС не матимуть належних засобів для обробки заяв про надання притулку, поданих великою кількістю людей, які рятуються від війни. Саме тому 2 березня 2022 року Комісія запропонувала ввести в дію Директиву про тимчасовий захист, яка потім, 4 березня 2022 року, була ухвалена Європейською радою в рішенні про надання тимчасового захисту особам, які рятуються від війни в Україні.

Повномасштабне вторгнення Росії на територію України змусило мільйони людей переїхати в інші країни та налагоджувати своє життя там. Станом на грудень 2022 року, за кордон виїхали понад 14,5 млн українців, із них 11,7 – до країн Євросоюзу (7,7 млн із них зареєстровані в Європі, як отримувачі тимчасового захисту). Така хвиля міграції українців стала найбільшою від часів Другої світової війни.

Питання надання тимчасового захисту регулюються Директивою ЄС 2001/55/ЄС, яка була активована Рішенням Ради ЄС 2022/382 від 04.03.2022 саме для українців. Українці можуть легально перебувати зі статусом тимчасового захисту в будь-якій країні Євросоюзу. Він надається одразу після перетину

кордону ЄС. Після реєстрації у відповідних органах країни українці можуть одразу користуватися правами наданого статусу.

Право на отримання статусу мають усі громадяни України та члени їхніх родин, які перетнули кордон 24.02.2022 і пізніше. Кожна країна-член на власний розсуд може надавати тимчасовий захист громадянам України, які приїхали до ЄС до початку війни з різних причин (наприклад, відпустка, відрядження, або ж тікаючи від можливої війни).

Термін дії статусу становить один рік (до 04.03.2023) і двічі може бути автоматично пролонгований на 6 місяців за умови наявності причин для надання такого захисту, але максимум до одного року (до 04.03.2024). Водночас Єврокомісія може запропонувати продовження строку ще на рік (до 04.03.2025). Отже, тимчасовий захист для українців у ЄС діятиме до моменту завершення війни в Україні

Через переміщення наші люди стикаються з певними проблемами, наприклад мовний бар'єр, культурний шок, проблема з працевлаштуванням, житлом, отримання медичної допомоги. Країни, які приймають переселенців, допомагають їм адаптуватися до нових умов життя. Так, вони надають українцям статус тимчасового захисту з правом працювати, доступом до послуг охорони здоров'я, системи освіти та іншими соціальними пільгами.

Розглянемо більш детально, які програми створені для надання допомоги українцям та їх адаптації у трьох країнах, де прийняли найбільше переселенців з України.

Польща. Із березня 2022 року всі громадяни України, які переселилися через бойові дії до Польщі, автоматично набувають статусу тимчасового захисту і можуть легалізуватися за спрощеною процедурою терміном на 18 місяців з можливістю його продовження. Від початку повномасштабного вторгнення Польща прийняла найбільшу кількість біженців – станом на початок квітня там зареєстровано понад 1,58 млн українців.

У Польщі, в першу чергу, допомагають родинам з дітьми за такии програмами»:

- Програма «Сім'я 500+» – допомога для батьків, тимчасових опікунів або осіб, які здійснюють альтернативну опіку над дитиною. Фінансування у рамках програми призначається у розмірі 500 злотих на дитину в місяць. Якщо дитина народилася або сягає повноліття у місяць призначення допомоги, розмір фінансування зменшиться.

- Програма «Dobry Start» – допомога для батьків та тимчасових опікунів учнів у віці до 20 років (до 24 років у разі дитини-інваліда). Фінансування у рамках програми призначається одноразово в розмірі 300 злотих.

- Програма «Family Care Capital» – допомога для сімей із двома та більше дітьми. Її обсяг не залежить від доходу родини і становить загалом до 12 тисяч злотих на другу та наступних дітей у сім'ї.

- «Карта великої родини» – допомога для багатодітних родин із трьома чи більше дітьми. Картку, яка надає знижки на послуги та товари на території Польщі, можна оформити як на батьків, так і на неповнолітніх дітей (або дітей до 25-ти років, якщо вони вчаться). Вікові обмеження не діють за наявності довідки про інвалідність.

Але українці зі статусом тимчасового захисту не зможуть отримувати пільги і користуватися привілеями, передбаченими програмою.

- Програма «SOS Wioski Dziecięce» – купонна допомога для прийомних сімей для задоволення найважливіших потреб. У рамках програми кожний член прийомної родини може отримати 450 злотих упродовж трьох місяців.

Відбувається забезпечення житлом за прграмми:

- Програма «40+» – забезпечення житлом українців, що прибувають до Польщі. Поляки можуть отримати допомогу у розмірі 40 злотих на день на особу за надання безкоштовного харчування та проживання переселенцям.

- З 1 лютого 2023 року українські біженці в Польщі покривають 50% витрат на проживання, але не більше 40 злотих (8,4 євро) на особу на день.

Німеччина. Розглянемо програми, що створені для українців зі статусом тимчасового захисту. У Німеччині ситуація для українських біженців з 1 вересня 2022 року покращилася: зокрема, тепер громадяни, що рятуються від бойових дій, не повинні відразу проходити реєстрацію. Станом на лютий 2023 року країна прийняла понад 1 млн українців.

Програми фінансової допомоги:

- Програма «Arbeitslosengeld II, ALG2» – допомога з безробіття. Фінансування у рамках програми становить до 449 євро на місяць на людину максимум. Для одиноких дорослих або батьків-одинаків сума збільшується на 53 євро. Для отримання допомоги необхідно зареєструватися до Центрального реєстру іноземців та отримати Дозвіл на перебування.

- Програма «Kindergeld» – допомога неповнолітнім дітям. Фінансування у рамках програми становить 250 євро на кожну дитину. В окремих випадках дитяча дотація може виплачуватися до досягнення 25-ти років.

- Програма «Bafög» – напівгрантова допомога для студентів. Отримавши кредит, у рамках програми ви повинні погасити максимум 10 010 євро із суми позики. Для отримання допомоги необхідно подати заявку до Управління підтримки освіти при студентській спілці в університеті.

- Центр зайнятості може оплачувати комунальні послуги, плату за житло та надавати одноразові виплати для облаштування у разі наближення терміну народження дитини тощо.

Чехія. Чехія розробила також низку програмних заходів для українських біженців зі статусом тимчасового захисту. Була вироблена загальна програма допомоги біженцям продовжена до березня 2024 року, проте на вимушених переселенців очікують зміни. Проживання українців у тимчасових притулках обмежать до 30 днів у спортзалах та 150 днів у готелях. Подальші терміни проживання мають бути оплачені. Від початку повномасш-

табного вторгнення Чехія прийняла понад 500 тис українців [7].

Фінансова допомога:

- Усім українським біженцям місцеве Бюро праці виплачує допомогу у розмірі 5 тис. крон. (приблизно €200). Якщо переселенцю надають безкоштовне житло, щоденне багаторазове харчування та гігієнічне приладдя, то він не може претендувати на виплату, адже отримав базову допомогу (житло, їжу та засоби гігієни).

- Програма компенсації для чеських родин, які приймають біженців. Сума компенсації становить 300-400 крон на день (12,32-16,43 євро).

Країни, які приймають українців, надають різні права та підтримку. Наприклад, в одних державах можна отримувати фінансове забезпечення й одразу влаштуватися на роботу, а в інших процедура трохи інакша. Вибір ґрунтується на фінансовому становищі та вартості життя на новому місці, а також подальших планах. Якщо українець хоче перечекати якийсь час за кордоном і потім повернутися на Батьківщину, йому потрібно їхати туди, де надають тимчасовий захист, житло, фінансову допомогу. А поки кожен із нас має наближати перемогу, аби кожен українець повернувся додому та розбудувати нову Україну. Хотилося б зазначити, що за останнього часу становище українських біженців зі статусом тимчасового захисту в ЄС погіршується (https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.228732760.514168680.1646989952-176134281.1646551413). Так, наприклад, з весни 2023 року на деяких польських підприємствах перестали виплачувати заробітну плату. А з 1 січня 2024 року пропонують зупинити всі соціальні виплати за певних порушень правил проживання та роботи, що призводить з вересня 2023 року масовий відтік українських з Польщі до Німеччини (https://24tv.ua/robova-za-kordonom-kudi-zvertatisya-yakshho-ne-viplachuyut-zarplatu_n2404920). В Швейцарії неодавно розробили новий проект оплачуваного повернення українців додому ([HTTPS://LENTA.UA/SHVEYTSARIYA-ZAPLATIT-](https://LENTA.UA/SHVEYTSARIYA-ZAPLATIT)

UKRAYINSKIM-BIZHENTSYAM-ZA-DOBROVILNE-POVERNENNYA-NBATKIVSHCHINU-146278/). Але, в свою чергу Лілія Усік, депутатка Палати депутатів Берліна, запевнила, що ставлення німців до українських біженців навіть через півтора року після повномасштабного російського вторгнення залишається мегапозитивним. Її допомога їм триватиме (<https://donpatriot.news/article/deputatka-z-nimechchini-rozpovila-prostavlennya-do-ukrayinskih-bizhenciv-u-krayini>) та це призводить зараз до масового відтоку українських вимушених біженців з Польщі до Німеччини. Проведене нами дослідження лише окреслило питання про українських біженців в ЄС, хоча існує більше значиме інше питання – повернення українців до своєї батьківщини, та вимагає подальших глибоких науково-практичних та правових досліджень (<https://meta.ua/uk/news/war-in-ukraine/72351-u-dpsu-rozpovili-chomu-ukrayintsi-masovo-povertayutsya-zza-kordonu/>).

Висновки. Одже, підсумовуючи, викладене, підкреслюємо, що ЄС завчасно прийняв відповідні та адекватні міри, убезпечивши тимчасовий захист вимушених біженців в ЄС з України на законодавчому рівні ЄС. Стосовно країн, які прийняли вимушених біженців з України, найбільш за всіх активнішими виявились Польща, Чехія та Німеч-

чина. Зазнаємо, що: 1) найбільшу кількість біженців прийняла Польща, а також виробила більше програм задля покращення життя вимушеним біженцям-українців, причому програми більш диференційовані та конкретизовані; 2) стосовно програм Німеччини можемо зазначити, що вони частково конкретизовані та деталізовані у визначенні потреб у життєзабезпеченні для різних верств українського населення з числа різних верств, але все ж таки є конкретні нормативні програми; 3) стосовно програм Чехії можемо сказати, що вони умовно розподілені навпіл: одні програми для захисту українських біженців, інші – для чеських родин для компенсації незручностей тим, хто надав житло українців, меншою мірою конкретизовані для їх різних верств та самих цих програм доволі мало за зрівнянням з програмами Польщі та Німеччини. Стосовно фінансового забезпечення можемо відмітити, що воно є різним у зазначених державах ЄС, але у зв'язку з тим, що програми постійно змінюються, практично є номожливим здійснювати їх порівняння. На той час колись досить активні зазначені країни ЄС поступово зменшують соціальний захист та українці не повертаються в Україну, а намагаються знайти себе в інших країнах. Така ситуація змушує більше турбуватися цими питаннями.

Анотація

Авторами зазначено, що через масові вимушені переміщення люди стикаються з проблемами, наприклад мовний бар'єр, культурний шок, проблема з працевлаштуванням, житлом, отримання медичної допомоги. Країни, які приймають переселенців, допомагають їм адаптуватися до нових умов життя. Сьогодні європейські країни надають українцям статус тимчасового захисту з правом працювати, доступом до послуг охорони здоров'я, системи освіти та іншими соціальними пільгами. У статті висвітлені теоретичні джерела практичних кроків і практичні кроки реалізації з боку ЄС українцями права на тимчасовий захист в країнах ЄС на прикладі порівняння досвіду європейських країн – Польщі, Чехії, Німеччини. Визначені міжнародно-правові документи, які покладені у основу створення законодавчого підґрунтя захисту вимушених переселенців в ЄС. Проаналізовані у порівняльному контексті зусилля з захисту вимушених біженців в ЄС з боку Польщі, Чехії, Німеччини. Окреслені проблеми та перспективи вимушених біженців з України та шляхи їх розв'язання та вдосконалення. Авторами зазначено, що найбільшу кількість біженців прийняла Польща, а також виробила більше програм задля покращення життя вимушеним біженцям-українців, програми Німеч-

чини достатньо конкретизовані та врегульовані. Автори приходять до висновку, що програми Чехії неоднозначні, одні направлені на захист українських біженців, інші – для чеських родин для компенсації незручностей тим, хто надав житло українців, меншою мірою конкретизовані для їх різних верств та самих цих програм доволі мало за зрівнянням з програмами Польщі та Німеччини. У статті автори звертають увагу на фінансове забезпечення і зазначають, що останнє є різним у зазначених державах ЄС, але у зв'язку з тим, що програми постійно змінюються, практично є неможливим здійснювати їх порівняння.

Ключові слова: меморандум, вимушене переміщення, доктрина прав людини, переміщені особи, директива про тимчасовий захист

Krasutskyi V.V., Chuienko V.I. Practical aspects of Ukrainians' implementation of the right to temporary protection in EU countries: a comparative aspect of the experience of European countries

Summary

The authors note that due to mass forced displacement, people face problems, such as language barriers, cultural shock, problems with employment, housing, and receiving medical care. Countries that receive immigrants help them adapt to new living conditions. Today, European countries grant Ukrainians the status of temporary protection with the right to work, access to health care services, the education system and other social benefits. The article highlights the theoretical sources of practical steps and the practical steps of implementation by the EU of Ukrainians of the right to temporary protection in EU countries on the example of a comparison of the experience of European countries - Poland, the Czech Republic, and Germany. International legal documents are defined, which are the basis for the creation of a legislative basis for the protection of forced migrants in the EU. Efforts to protect forced refugees in the EU by Poland, the Czech Republic, and Germany are analyzed in a comparative context. The problems and prospects of forced refugees from Ukraine and ways to solve and improve them are outlined. The authors noted that Poland accepted the largest number of refugees, and also developed more programs to improve the lives of forced Ukrainian refugees, Germany's programs are sufficiently specified and regulated. The authors come to the conclusion that the programs of the Czech Republic are ambiguous, some are aimed at the protection of Ukrainian refugees, others are for Czech families to compensate for the inconvenience to those who provided housing for Ukrainians, are to a lesser extent specified for their various strata, and these programs themselves are quite small compared to the programs of Poland and Germany. In the article, the authors pay attention to financial support and note that the latter is different in the specified EU states, but due to the fact that the programs are constantly changing, it is practically impossible to compare them.

Key words: memorandum, forced displacement, human rights doctrine, displaced persons, temporary protection directive.

Список використаних джерел:

1. Мицик В.В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту: підручник для ВУЗів / Київ. Нац. ун-т. ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. К.: Видавничий дім «Промені», 2021. С. 73-74
2. Статут Організації Об'єднаних Націй. Міжнародний документ URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010
3. Стамбульський документ 1999 года. URL: <http://www.osce.org/ru/mc/39573?download=true>
4. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні URL: <http://www.osce.org/ru/ukraine-sm>

5. Реакція ОБСЄ на кризу в Україні. Станом на 20 жовтня 2014 року Військові оціночні заходи - ОБСЄ URL: www.files.ethz.ch/isn/184707/Ukraineian.pdf;
6. Експертні безпекові дебати «Prism Security Debates». Позиційний документ «Україна - ОБСЄ: безпекові питання та взаємозалежність», лютий 2016 URL: http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/prism_security201602.pdf
7. OSCE: Ministerial Council Decision № 3/11 on Elements of the conflict cycle, related to enhancing the OSCE's capabilities in early warning, early action, dialogue facilitation and mediation support, and post-conflict rehabilitation MC.DEC/3/11 URL:<http://www.osce.org/mc/86621?download=true>].
8. OSCE Ministerial Council Decision № 3/11 on Elements of the conflict cycle, related to enhancing the OSCE's capabilities in early warning, early action, dialogue facilitation and mediation support, and post-conflict rehabilitation MC.DEC/3/11 URL:<http://www.osce.org/mc/86621?download=true>
9. Protection Checklist. Addressing Displacement and Protection of Displaced Populations and Affected Communities along the Conflict Cycle: a Collaborative Approach URL:<http://www.osce.org/cpc/111464>